

УДК 17.0 (045)

М.М. Рогожа, канд. філос. наук

ДО ПИТАННЯ ПРО ІСТОРИЧНІ НРАВИ В КОНТЕКСТІ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКОГО ТРАДИЦІЙНОГО ЕТОСУ

Гуманітарний інститут НАУ, e-mail: mrogzha@ukr.net

Стаття присвячена проблемі дослідження історичних нравів у контексті універсальних форм культури. Показані механізми взаємодії реального буття моральності та уявлень про реально-належне, акумульованих в етосі. Результати досліджень дозволяють розширити сучасний понятійний апарат філософської етики.

Вступ

В останній третині ХХ ст. теоретична і прикладна етики суттєво розширили свою проблематику. Це пов'язано, перш за все, зі світоглядними змінами, зумовленими реальним перебігом соціокультурного процесу. Ці проблеми постають не в царині науки, а в реальній соціокультурній практиці. Водночас вони потребують наукового осмислення фахівцями відповідних галузей, передусім – гуманітаріїв. Відтак актуалізується цілий ряд важливих теоретичних питань, які раніше перебували поза увагою дослідників. Потрібно зазначити, що теоретичні виміри виявилися тісно переплетеними з практичним упровадженням їх у життя. Практичні проблеми потребують негайного теоретичного осмислення, що пов'язано зі швидкими темпами розвитку сучасного культурного простору, постійними змінами, свідками яких є всі ми. Тож цілком слушно говорити про актуальність етики як практичної філософії в її аристотелівському тлумаченні. Аристотелівська парадигма зараз потребує всебічного вивчення й переосмислення відповідної до сучасних реалій. Серед найактуальніших питань потрібно відзначити, перш за все, необхідність розширення понятійного апарату етичної науки.

Постановка завдання

Принципово важливим стає збагачення й української філософської мови. Через особливості української історії, сучасна українська філософська мова значно відстає від нагальних потреб національного наукового співтовариства. Тож завданням даної статті є, передусім, обґрунтування правомірності використання терміна “нрави” саме в українській етичній теорії. З цього витікає й інше завдання – показати механізми, за якими в реальному бутті моральності відбувається взаємодія існуючих нравів та уявлень про реально-належне, акумульованих в етосі. Звернення до проблеми етосу в її первинному, старогрецькому значенні

може виявити евристичну цінність і значення для сучасної філософської етики, про що свідчать численні роботи, які побіжно присвячені даній темі.

Аналіз досліджень і публікацій

Така постановка завдань статті уможлиблюється, перш за все, завдяки роботам Т.Г. Аболіної, яка наполягає на використанні термінів “етос” і “нрав” для розширення категоріального апарату філософської етики. Методологічні засади такого ракурсу розробки проблеми закладені в монографії Т.Г. Аболіної “Історичні долі моральності” [1]. “Історичні долі моральності” принципово визначають місце, роль і значення етосу в розвитку моральнісної культури людства, розставляють актуальні акценти для розуміння цього чинника моральності в сучасному світі. Авторка спирається на потужну філософську традицію, що свідчить про невинновипадковість обраного предмету і його усталеність у наукових розробках західноєвропейської і вітчизняної філософії.

Основна частина

Філософсько-етичне дослідження традиційних засад західноєвропейської культури обов'язково приходиться до розгляду однієї з її найважливіших складових – моральності. Це одне з найбільш містких понять людської культури, проте воно викликало безліч розбіжних тлумачень серед дослідників. Концептуальне розрізнення понять “мораль” і “моральність”, проведене Гегелем, породило подальші суперечки щодо необхідності вживання цих термінів для позначення специфічних феноменів у царині духовно-практичного буття людської спільноти. Нерідко піддається сумніву важливість “методологічного завдання концептуально-диференційованого опису сфери моралі” [13, с. 321] за їх допомогою. Одна з причин такої позиції щодо змісту понять зумовлена тим, що поняття етики взяті з повсякденного вжитку. “...Контент-аналіз

масової преси й емпіричне дослідження звичайної лексики... не підтверджує наявності розрізень між цими поняттями в живій мові" [13, с. 321]. Однак етика як практична філософія не може повністю задовольнитись категоріальним апаратом філософії і має потребу в розробці специфічного дослідницького інструментарію, що б поєднував теорію і практику. "На повну безперспективність приречена апеляція до абстрактних сутнісних характеристик людської діяльності без подальшого якісного переходу від висхідних методологічних передумов аналізу, вибір яких, безумовно, вкрай суттєвий для понятійного апарату, що розкриває серцевину процесу розвитку моральнісної культури" [1, с. 46]. Моральність утворює таку сферу дійсності - сферу міжлюдських відносин, - яку не слід ідентифікувати без апеляції до термінів моральної свідомості. Слушним є одне з визначень моральності як "моралі, закріпленої традицією і віковою звичкою" [13, с. 320]. Проте це лише один із її ракурсів. Не можна заперечити того, що моральність більш широке і ємне поняття. "Моральність" (*нравственность*) - похідна від *нраву*. Царина реальної моральності практично безмежна і важко знайти таку сферу суспільного і приватного життя, яка б не ставала предметом моральної оцінки і регуляції.

Використання поняття "нрав" в етичній теорії зумовлене тим, що воно охоплює сферу безпосереднього буття моральності, безсвідомого відтворення в людському житті найсуттєвіших передумов руху моральнісного процесу до вільного суб'єктивного самоздійснення людиною себе в людському світі, що розвивається як єдине ціле. "Та особлива роду поєднаність, яка вноситься в людське життя реально практикованими нравами, створює можливість самостійного етико-філософського узагальнення сутнісних характеристик нравів" [1, с. 47], що не вдається іншим суспільним наукам.

Потрібно зазначити, що саме використання термінів "нрав" і "нрави" не дуже поширене в сучасній вітчизняній філософській літературі. У дослідженнях суміжних наук при необхідності вводяться поняття "моральність", "звичаї", "норов", залежно від контексту. У пострадянській етиці праці, присвячені дослідженню моральнісної культури, видавалися російською мовою (наприклад, "Исторические судьбы нравственности" Аболіної Т.Г., "Этика" Гусейнова А.А. та Дубко О.Л. тощо). Західні роботи, присвячені цим проблемам, представлені

"History of European Morals" У.Леккі [15], "A History of Western Morals" Кр. Брінтона [14].

Однак у контексті останніх робіт виявляється суттєва методологічна плутанина в перекладах термінів та, відповідно, і їх використання. Це, насамперед, пов'язано, з національними традиціями філософування. Гегель, який чи не вперше ввів ці терміни в науковий обіг, спирався на вже існуючі в німецькій мові слова *Sitten* та *Sittlichkeit*, які мають аналоги і в російській мові, відповідно, *нравы* та *нравственность*. Мораль же німецькою *Moral*. Однак англійські переклади того ж Гегеля подають термін *moral* для позначення *Moral* (*мораль*) і *morality* для позначення *Sittlichkeit* (*нравственность, моральність*). Відповідно *нравы* (*Sitte*) в англійській мові виступають як *mores* (тобто позначаються латинським терміном, який був використаний ще Цицероном). Звичайно, потрібно зауважити, що, на відміну від німецької та російської філософських традицій, провідні англо-американські філософські школи не приділяли достатньої уваги цьому колу проблем, а отже, й не було потреби у чіткому розмежуванні понять *мораль* і *моральність* (*moral* та *morality*).

Водночас, вищенаведені роботи належать до досить потужного останніми десятиліттями філософсько-культурологічного напрямку *History of Ideas* (історія ідей) чи *Intellectual History* (інтелектуальна історія), до якого, окрім названих, можна віднести роботи Дж. Броновські (J. Bronovski), Б. Мезліша (B. Mazlish) та інших. Усі ці автори розглядають саме *нрави* як глибинні утворення моральнісної культури. Одна з робіт Кр. Брінтона, перекладена російською мовою [4], тільки підтверджує нашу позицію. *Morals* - це "нрави", і зміст наведених для прикладу робіт показує неможливість звести переклад цього терміна до понять *мораль, етика* чи *звичаї*.

Прецедентів перекладу терміна *нрави* українською мовою зроблено не було. Проте відсутність терміна не усуває необхідності його введення для позначення специфічного феномену моральнісної культури. Нам здається доречним звернутися до філософського спадку Г.С.Сковороди, який використовує термін *нрав* у "Пісні 10-ій": "Всякому городу нрав і права" [11, с. 40]. Безперечно, як мова, так і тематика його творів були пов'язані з традиціями давнього українського письменства та з фольклором. Проте не можна забувати, що він добре був обізнаний з теоретичними настановами Києво-Могилянської академії. Великий вплив на

формування Сковороди як поета та філософа мало знайомство з латинською класичною поезією та новолатинською гуманістичною літературою XVI-XVII ст. Отже, можна припустити, що використання терміна *нрав* було не довільним, а зумовленим як реальним життям, так і теоретичними розробками того часу.

Засновник нової української літературної мови І.Котляревський у п'єсі "Наталка Полтавка" використовує ці ж слова Сковороди – "нрав і права" [7, с. 226]. Нова українська література була проявом світського життя і "заряддям розвитку національної самосвідомості", – як зазначає М.Т.Яценко у передмові до видання І.Котляревського в "Бібліотеці української літератури" [7, с. 11]. Поступово відходять у минуле традиційні форми книжної мови, в літературу активно проникає народна розмовна мова, народна поезія, фольклор як художній літопис життя. Проте термін "*нрав*" / "*нрави*" залишається актуальним для використання. І.Франко зазначав, що Сковорода був "предтечею нової епохи", у творчості якого відбилися "нові ідеї європейської філософії і етики..." [12, с. 123]. Отже, як філософська традиція України, так і українська літературна мова Нового Часу використовують поняття "*нрав*", що дає нам змогу залучати його в науковий обіг.

Розгляд нравів у контексті особливостей моральнісної культури виводить на ті первинні й основні механізми зовнішнього і внутрішнього життя людини, які пов'язують людину, часом безсвідомо, з іншими людьми. Тим самим *нрави* виявляються сферою, де найбільшою мірою проявляється об'єктивна детермінованість спілкування людини з іншими складовими частинами людського світу, її способом життя. *Нрав* виступає змістовним моментом виміру історичного апіорі, основою для надбудови моральності. Відносини єднання-роз'єднання, спілкування, взаємодії різних суб'єктів моральнісної культури окреслюють культуротворчі аспекти, що зумовлюють своєрідність історичних нравів.

На найглибшому рівні культурні матриці буття пов'язуються зі способом життя людей, зі сферою повсякденної моральності, з реально практикуваними *нравами*. Спосіб життя організовує буденні соціальні відносини, і спілкування людей між собою, формування і розвиток образів повсякденного світосприйняття, виховання дітей, регулює релігійні, соціальні, моральні елементи обрядової практики. А.Я.Флієр та Н.С.Шишова

виділяють певні параметри способу життя, а саме: життєвий уклад (як організаційно-регулятивна складова), рівень життя (характеристика якості споживання соціальних благ) та стиль життя (як соціально-естетична складова) [8, с.323-324]. Усі ці рівні та параметри буденного життя людини охоплюють царину реально практикуваних нравів, вимірюють моральність епохи.

Основними механізмами апіорності культурних форм виступають традиція і звичай, визнані в цьому середовищі норми соціальної активності і критерій соціальної прийнятності. У цих параметрах реалізується найсуттєвіша частина ціннісних орієнтацій людей, опрідечуються норми їх моралі і моральності, стиль життя, соціальні стандарти, – кристалізуються *нрави*.

Нрави переважно вимірюються традиційним характером механізмів відтворення і високим рівнем стабільності, проте їх не потрібно вважати абсолютно статичними. Спосіб життя історично формується на основі реальної соціальної практики людей із здійснення колективного співжиття і задоволення їх найтиповіших потреб буденного характеру у відносно типових умовах життя даного соціального середовища. Однак зі зміною цих умов змінюються і відповідні параметри культурно-історичних форм моральності. У цьому аспекті історичне апіорі характеризується досить високою адаптивною пластичністю, особливо коли мова йде про зміни не всієї його структури і ціннісно-нормативної зумовленості, а окремих життєво необхідних елементів. Разом з тим це одна з найменш динамічних характеристик культури. Така ситуація пов'язана з тим, що провідні риси апіорних культурних форм відіграють значущу роль маркерів у моральнісній, соціальній самоідентифікації людини, є виразом консолідованості з соціальним середовищем.

Отже, реально практикувані *нрави* виступають комплексом звичних відносин, тісно пов'язаних з традицією. "У них, безумовно, міститься тепло людських відносин і захищеність, що виходить з колективної взаємодопомоги" [1, с. 50]. Проте в той же час вони обмежують людину, "... а деколи і прирікають на різні форми групового егоїзму, ворожість і аморальність стосовно тих, хто не потрапляє в ту локальну спільноту, що дана в безпосередньому, повсякденному спілкуванні" [1, с. 50].

Отже, здатність роз'єднуватись, розривати зв'язки, долати стихійні уподобання і звички відноситься до культури не меншою мірою, ніж здатність до поєднання, спілкування, любові. Таке співвідношення суспільного взаємозв'язку і роз'єднаності спільнот складає в кожний історичний момент конкретну міру, що виражає дію законів розвитку, непідвладних людині. "Цей об'єктивний суспільний стан можна виразити поняттям "етос". Реальний стан етосу схиляє людину до відносин єднання і роз'єднання" [1, с. 9]. Проблема етосу в сучасній етиці трактується неоднозначно, проте можна погодитись зі словами А.А.Гусейнова, що вона не повною мірою освоєна вітчизняною (мається на увазі пострадянський простір) етикою. Проблемі етосу приділяють увагу Т.Г.Аболіна, В.І. Бакштановський, Г.С.Батищев, М.Г. Ганопольський, В.Г. Єфимов, О.Ф. Лосєв, Ю.В. Согомонов. Серед іноземних дослідників можна назвати Є.Анчел, А.Ріха, К.Гірца, М.Оссовську, яка чи не вперше торкнулася цієї проблематики. На сучасному етапі німецькі неоконсерватори активно залучають "етос" до наукових розробок традиційності.

З античності *"ηθος"* (етос) розумівся як звичне місце перебування, домівка, людське житло: звіринє лігво, стійло, хлів. В епічній поезії Гомера, в прозі Геродота, в драматичних і ліричних поезіях Есхіла, Софокла та інших авторів етос звичайно виступає як нрав, звичай, характер, спосіб мислення. Таке поєднання змістів виражає зв'язок між колом спілкування людини та її характером.

XX століття повертається до дослідження проблеми етосу, як до його становлення в античному світі, так і щодо залучення до розгляду сучасної проблематики за допомогою специфічного інструментарію. А.Ріх у своїй фундаментальній праці "Господарська етика" приділяє значну увагу саме першопочатковому тлумаченню цього терміна як основи розвитку подальшого етичного значення. Для нього етос – це "поведінка, що відповідає звичаям, яка стала нормою чи законом завдяки звичці, традиції й прийнятим нормам пристойності" [10, с. 26]. Ріх спирається на Аристотеля, коли говорить, що моральнісна чеснота породжується звичкою, і у зв'язку з цим окреслює царину моральності за допомогою слова "етос". (Ріх принципово розводить це з іншою парадигмою античної етики, що іде з часів Сократа: етос не як традиційна поведінка, а як розуміння належного, - як потрібно вчиняти, узгоджуючись з внутрішніми переконаннями і доводами розуму.

Цим шляхом пішла від греків антична наука). XX століття зміщує акценти розуміння етосу в глибинні основи людської ментальності, тобто повертається до первинного значення цього терміну. "Етос" в сенсі звичаю і традиції є сукупністю соціально наслідуваних норм, що передаються від покоління до покоління, визначаючи характер вчинків людини. Отже, етос на найфундаментальнішому рівні визначає спосіб соціокультурного буття людини, розкриває сутнісні зв'язки людей в процесі культуротворення.

У М.Оссовської предметом дослідження є науковий аналіз реальних моральнісних процесів в їх історичному розвитку. Вона розглядає моральні норми в контексті особистісного зразка - образу особистості, який вважається гідним наслідування, є об'єктом зазіхання в даному соціальному прошарку, в суспільстві в ролі ідеалу. Важливо те, що для Оссовської сферою зацікавленості є розгляд рис особистісного зразка, але вона досліджує його в єдності з іншими, морально нейтральними ознаками, які в сукупності і утворюють те, що вона фіксує за допомогою грецького слова "етос". "Етос - це стиль життя певної суспільної групи, спільна... орієнтація якоїсь культури, прийнята в ній ієрархія цінностей, котра або виражена *explicite*, або може бути виведена з поведінки людей" [9, с. 26]. Можна сказати, що принцип об'єднання в етос початково відбувається за принципом "грунту і крові". Отже, термін застосовується до груп, а не до індивідів. Для Оссовської етос не обмежується рамками цінностей, а є певним життєвим стилем, найважливішою, проте не єдиною частиною якого є мораль.

Єва Анчел пов'язує етос з історією і традицією, виходячи з того, що моральність містить в собі і певний постійний, історично незмінний зміст. "Етос коріниться в історії глибше, ніж мораль, хоча б тому, що він не прив'язаний до теперішнього" [2, с. 5]. Людина в процесі спілкування відчуває зв'язок з іншими людьми, отже, людство являє собою спільноту. І вся історія його розвитку свідчить про наявність невикорінної традиції - традиції людської спільноти. Остання може існувати і тому, що людям дано розуміти один одного, домовлятися між собою. Етос в цьому випадку покликаний нагадувати кожному традицію спільності, виступати проти забуття цієї традиції. Саме тому етос з'являється тоді, коли традиції спільності виявляються або втраченими, або підлягають такій небезпеці, іншими словами, коли ці традиції виявляються безсилим проявити себе. І

тоді етос, подібно до стихійної, невидимої сили, наказує людям не забувати про те, що вони являють собою спільноту, що всі вони пов'язані один з одним.

На відміну від моралі етос концентрує в собі такі моральнісні якості, які не виникають безпосередньо в контексті повсякденного життя. На думку Анчел, людина, дії якої диктуються етосом, здійснює щось виключне, що виходить за рамки звичних уявлень і вчинків, щось таке, що не піддається звичному раціоналістичному поясненню. Етос проявляє себе в особливих історичних ситуаціях, коли під загрозою виявляються найважливіші гуманістичні принципи буття людини, існування загальнолюдського. Етос не в силах змінити подібну історичну ситуацію, проте він привертає до неї увагу.

Таке розуміння етосу перегукується з визначенням В.С. Біблером моральнісних перипетій, які повсякденно існують в розсіяній формі, що прагне консолідації, в житті кожної людини даної історичної епохи. "Лише в такому зведенні до єдиного, зосередженні, одиничності можливе вільне моральнісне рішення, здійснюється миттєвий вільний і відповідальний вчинок" [3, с. 257]. Цей вчинок можливий лише в ситуації, яку Є. Анчел називає етосом.

Сучасні німецькі неоконсерватори надають вагомому значення концепції етосу. В.Клюксен етосом називає сукупність норм, які виступають як значущі в певній групі людей [6, с. 137]. Механізмом, який уможливорює передачу досвіду від минулих поколінь до наступних є традиція, яка сама прив'язана до місця і людської спільноти. Отже, через різні поведінкові мотиви людини, а також внаслідок приналежності до тієї чи тієї соціальної групи, тієї чи тієї культурної локальності, існує і численність форм етосу. Взаємозв'язок етосів має здійснюватись на основі взаємопроникнення і взаємодії (що була розроблена Луманом), а також на основі постмодерністської концепції трансферсальності, що являє собою не певне зведення жорстких принципів, а здатність до переходу між різними зв'язками принципів, де на місце гнітючої обов'язковості універсальї стає конкретний ряд специфічних, історичних, приватних обов'язкових вимог.

Отже, розглянуто концепції етосу, що репрезентовані в сучасній науці дослідниками різних шкіл і напрямків. Весь широкий спектр тлумачень етосу не є взаємовиключними протилежностями. Насправді, в соціокультурному бутті ці реалії нерозривні і перебувають в

глибинному взаємозв'язку. Кожен з дослідників зупиняється і приділяє увагу тому чи тому виміру цього феномена, акцентує певний кут зору, під яким вибудовує свою концепцію. Однак об'єднуючим моментом цих підходів є погляд на етос як на "загальну атмосферу, характер і якість життя людей", як на "стиль і настрої". Етос виступає як "засадниче ставлення людей до самих себе й свого світу, віддзеркаленого життям" [5, с. 151]. Такі характеристики етосу представлені К.Гірцем в роботі "Інтерпретація культур". Виходячи з цього, зрозуміла багатofакторність підходів до тлумачення етосу. Беручи до уваги широкий спектр існуючих визначень, ми виходимо не з їх протиставлення, а, навпаки, - взаємодоповнення. Розуміючи, що етос як реально-належне є найбільш об'єктивно зрощеною цілісністю, є сенс розвести два рівні, в яких він "працює" - етико-соціологічний рівень та етико-культурологічний рівень.

Через буденну практику спілкування (єднання - роз'єднання), що кристалізована у нравах, людина залучається до сфери безпосередньої моральності, звичаїв і традиції, які є частинами етосу. Потрібно зауважити, що нрави розглядаються тут в соціологічному вимірі. Це безпосередня включеність людини в соціокультурну цілісність, розчинення у звичаях, повсякденному ритмі життя.

Проте якщо ми говоримо про локалізацію моральності в кожній окремій особистості, то перед нами розгортається етико-культурологічний вимір етосу. Особистісний підхід, взагалі притаманний західній культурі, актуалізується в ХХ столітті. Особистість стає регулятивною ідеєю буття в культурі. Формування особистості відбувається в процесі виховання (соціалізації), коли людина набуває тих рис характеру, які споріднюють її з іншими людьми, що належать до того ж соціального прошарку, до глибинних моментів спільності. Можна стверджувати зумовленість характеру особистості моральнісною культурою взагалі та певними моделями, зразками культурно-історичного апріорі. Мораль суспільства, сприяючи розвитку особистості, залучає до виховного процесу певні ідеали, сформовані в даній культурі. Виявляючи їх актуальність, дієвість, залучаються для наочності зразки загальноприйнятої чи бажаної поведінки. Такими зразками в більшості випадків виявляються особистості, які своїм життям, дією, соціальною активністю можуть слугувати взірцем для сучасників.

Проблема етосу нерозривно пов'язана з традицією. Набуті загальні значення стають

згодом матрицями соціокультурного буття, являючи свою апріорність наступним культурно-історичним цілісностям. Традиція актуалізується в моральнісній культурі через нерелективне відтворення наступними поколіннями моделей поведінки, способу мислення, відношення до світу. Є сенс для позначення цього спектру проблем ввести поняття “традиційний етос”, що вбирає в себе все поле досліджуваних феноменів.

Висновки

Дослідження проблеми традиції, вивчення традиційних засад західноєвропейської культури зумовлює необхідність розгляду однієї з її найважливіших складових – моральності. Першим завданням, пов'язаним з розробкою категоріального апарату моральнісної культури, було виявлення правомірності використання поняття “нрави”. Наведена позиція щодо залучення цього терміну дозволяє його використання в етиці для позначення сфери безпосереднього буття моральності, традиційних норм поведінки, способу життя, тих первинних структур внутрішнього і зовнішнього єднання-роз'єднання людини з іншими, які формуються на глибинному рівні ментальних матриць соціокультурного буття. Нрави входять складовою частиною до більш складного утворення, яким є етос. Через спілкування, кристалізоване у нравах, людина залучається до звичаїв, традиції, настанов щодо проблем добра із зла, життя і смерті, розуміння доброчесності, ціннісних орієнтацій, які виступають як частини етосу. Останній репрезентує глибинний взаємозв'язок стилю життя, орієнтації на певні ідеали, ієрархії цінностей, способу мислення з особистісним виміром цих структур. Такий підхід розширює дослідницький простір етики, дозволяє здійснювати філософське

узагальнення строкатих феноменів у царині моральнісної культури.

Список літератури

1. *Аболина Т.Г.* Исторические судьбы нравственности / Философский анализ нравственной культуры. – К.: Либідь, 1992. – 196 с.
2. *Анчел Е.* Этос и история. – М.: Мысль, 1988. – 127 с.
3. *Библер В.С.* На гранях логики культуры. – М.: Рус. феноменолог. об., 1997. – 440 с.
4. *Бринтон Кр.* Истоки современного мира: История западной мысли / Пер. с англ. Виктор Франк. – Рим: Edizioni Auroga, 1971. – 467 с.
5. *Гірц К.* Інтерпретація культури: Вибрані есе. – К.: Дух і літера, 2001. – 542 с.
6. *Ермоленко А.Н.* Этика ответственности и социальное бытие человека. – К.: Наук. думка, 1994. – 200 с.
7. *Котляревський І.* Поетичні твори. – К.: Наукова думка, 1982. – 319 с.
8. *Культурологія. ХХ век. Словарь.* – СПб.: Университ. книга, 1997. – 640 с.
9. *Оссовская М.* Рыцарь и буржуа: Исследования по истории морали. – М.: Прогресс, 1987. – 527 с.
10. *Рих А.* Хозяйственная этика. – М.: Посев, 1996. – 810 с.
11. *Сковорода Г.* Вірші. Пісні... – К.: Наук. думка, 1983. – 542 с.
12. *Франко І.* План викладів історії літератури руської. – Радянське літературознавство. – 1958. – № 3. – С. 113 – 132.
13. *Этика: Энциклопедический словарь.* – М.: Гардарики, 2001. – 671 с.
14. *Brinton Cr.* A History of Western Morals. – N.Y.: Harcourt, Drace & Co, 1959. – 502 p.
15. *Lecky W.E.* A History of European Morals (from Augustus to Charlemange). In two volumes. – L.: Watt & Co, 1911. – 384 p.

М.М. Рогожа

К ВОПРОСУ ОБ ИСТОРИЧЕСКИХ НРАВАХ В КОНТЕКСТЕ ТРАДИЦИОННОГО ЭТОСА ЗАПАДНОЙ КУЛЬТУРЫ

Статья посвящена проблеме исследования исторических нравов в контексте универсальных форм культуры. Показаны механизмы взаимодействия реального бытия нравственности и представлений о реально-должном, аккумулированных в этосе. Результаты исследования позволяют расширить современный понятийный аппарат философской этики.

M. Rogozha

TO THE QUESTION ABOUT HISTORICAL MORALS IN THE CONTEXT OF TRADITIONAL ETHOS OF WESTERN CULTURE

The article is dedicated to the problem of historical morals research in the context of culture's universal forms. Mechanisms of interaction of real existence of morality and ideas about really due accumulated in ethos are shown here. Scientific results allows to broaden contemporary notion apparatus of philosophical ethics.